

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՌՈՂԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ, Պարզուած Իրենց Գաղսնին ու Մարտիկան Սանմանները: Հ. Վարդան Վ. Հաջուցի: Վեներսիկ, Ս. Դադար, Միխրաբեան Տրպագուրիս, 1933, 8⁰ էջ 371:

Ներկայ հատորը, գրուած քառասուն տարիներ հայ լեզուն դասաւանդողի մը կողմէ, ունի չափ մը ուշադրաւ նորութիւններ հայերէնի ուղղագրութեան և յարակից զանազան հարցերու մասին:

Գրքին սկիզբը գրուած հակիրճ Ազգ մը ընթերցողին կը ծանօթացնէ աշխատութեան նպատակը: Իսկ գրքին վերջը կը գտնուին Ուղղիկ և Յաւիկի, Ցուցակ Զուգարութեան, և Նիւթերու Ցանկ: Բուն գրուածքը բաժնուած է վեց ընդարձակ գլուխներու՝ որոնց բովանդակութիւնը, կարգ մը զիտողութիւններով, կը ներկայացնենք ստորև:

Առաջին գլուխը կը բաժնուի 11 յօդուածներու՝ այլազան նիւթերով: 1. — Մեր արդի արտասանութեան գլխաւոր երեք բաժանումները: 2. — Հայաստանի այժմեան ուղղագրութեան 11 թերութիւնները: 3. — Ուղղագրութեան մասին գրող հեղինակներ, Հ. Ա. Դադարեան, և Ե. Արք. Դուրեան: Կ'արժէր յիշել նաև Յ. Գաղանձեանը՝ որ իր Նոր Քերականութեան բարձրագոյն և լրացուցիչ դասընթացքին մէջ արժէքաւոր գլուխ մ'ունի ուղղագրութեան վրայ: 4. — Ներկայ աշխատութեան ծրագիրն ու ընդթիւ, որ նախորդներէն բաւական կը տարբերի: 5. — Հեղինակը, հաստատելէ յետոյ թէ բառերու մէջ յետադաս գրերն են որ կ'ազդեն նախորդներու վրայ՝ և ոչ թէ հակառակէն, կը յարէ. «Եւ հօս է ուղղագրութեան գաղտնեաց լուծումը, որուն յաջողեցայ հասնիլ»: 6. — Ծարք մը հնարաւոր զուգարութիւններ: 7. — Բաղաձայններու կրկնութիւն՝ անսովոր հայ տիւններ: 8. — Հայ հարադատ ուղղագրութեան տարբերները. ուղղագրական տարբերութիւնք ի հնումն, և եւ հ, և ու իւ, յ ու դ, և ը տառերուն գործածութեան մէջ: 9. — Ուղղագրութեան պատկերը կազմող տարբեր: 10. — Գրերու

լծորդութիւնները. «ուղղագրական օրինակացս մէջ անտես թողուած են գրեթէ լծորդութիւն, . . . : Եւ զանոնք ընդօրինակողաց սխալներ կը համարիմ՝ քիչ բացառութեամբ, և ոչ մատենագրաց յատուկ ձեւեր»: 11. — Ուղղագրութեան վերաբերեալ զանազան խնդիրներ, առողանութիւն, տառագարձութիւն, և այլն:

Երկրորդ գլուխը կը բաժնուի հինգ մասերու, որոնք կը ստորաբաժանուին աւելի կամ նուազ թուով յօդուածներու:

Ա. — Արդի Առողանութիւնը. — Հնչական երբեակ գրութեանց մասին կարգ մը մանրամասնութիւններ:

Բ. — Նշանագրաց Աղբիւր. — 1. — Կորիւնի «յայտց զարութեան» բացատրութեան մէջ զարգացում բառով Հ. Հացունի կը հասկնայ այրութեան: Ասոնք ընդ հայկական գրեր չէին այլ օտար լեզուի մը տառերը, որոնց միջոցաւ փորձած էին երբեմն հայերէն գրել: Ուրեմն Դանիէլ Աստի գիտնականին մօտ գտնուածը շարագրութիւն մըն էր: «Ծնորհիւ ծանօթ հայ լեզուին ու ծանօթ օտար գրին էր՝ որ Դանիէլ կրցաւ կարգաւ գրուածք ու համոզել զՀայս՝ թէ հայերէն էր այդ»: Այդ փորձէն մինչև Ս. Մաշթոց «բաւական ժամանակ անցած լինելու է, և այդ գրութեան տառերը ձեռով ալ հեռացած իրենց Ե դարու համացից յաջորդներէն, . . . »: 2. — Այդ գրերը առնուած էին յոյն լեզուէն: «Եւ մեր միտքն ականաւոր կը թուի դէպի «հելլենասէր» և ուսումնասէր Տիգրանեանց օրերը, հօն իսկ որոնելու համար այդ փորձին ժամանակը, քան ուրիշ որ և է դարու մէջ: . . . Այդ հնացած յոյն գրերն էին՝ զորս Դանիէլ շարեց նոր յունականաց դէմ, և յղեց անկասկած իրենց աղբիւրին հետ, որպէս զի Հայք անտի հանէին նոյն տառից հայկական ձայներն ալ, զորս չէին կարող քաղել ժամանակի յունարէն գրերէն, որոնք հնչմամբ հեռի էին աղոցմէ, . . . : Ու Մաշթոց առաւ նոյն գրուածը, անոր տառերուն տուաւ այն հնչիւնները՝ զորս զեռ պահած էր ներփակ հայ բարբառը: Եւ այսպէս ունեցաւ նոյն յունական նշանագրաց հին հելլենական ու միանգամայն հայկական ձայնները»: Այս գրերով կատարուած երկամեայ փորձերու արդիւնքը դարձեալ գոհացուցիչ չգտնուեցաւ: Ս. Մաշթոց ստիպ-

ուեցաւ կրկնապատկել իր ճիգերը. վերջապէս «պարզեւէր իսկ վիճակ յամենաշնորհողէն Աստուծոյ, հայրական չափուն ծընեալ ծնունդս նորոգ և սքանչելի տուրք աւջովն իւրով (Մեսրոպայ), նշանադիրս հայերէն լեզուին»: Կտրիւնի այս բացատրութիւնը «մթին է»: Ս. Մաշթոց բոլորովին նոր գրեր չստեղծեց, «այլ միայն լրացուց նախորդները»: Մեր այբուբենի տառերուն մեծագոյն մասին՝ 21 ին մէջ «դեռ պահուած կը գտնենք՝ յունականաց թիւը, ձայներն՝ աւելի կամ նուազ հաւասար անոնց, և Դանիելէ մերոց տրուած յունական կարգն ալ. . . . »: 3. — Դանիելեան 21 գրերէն դուրս մնացող 15 ին հնարիչն է Մաշթոց «սուրբ աջովն իւրով»: 4. — Մեսրոպեան նշանագրաց քիւն էր 36, Ա-Գ: «Կովկասեան հայկաբանից բոլոր գիտութիւնը և, ի, յ, լ, ու, ղ, գրերուն զէմ՝ հիմնուած էր գրչագրական սխալներու և ձրի ենթադրութեանց վրայ, որոնք իրաւունք չէին կարող տալ ու չեն տար եղծանելու մեսրոպեան այբուբենն և ուղղագրութիւնը, . . . »: 5. — «Այբուբենի կարգը նոյն էր միշտ ինչ որ այժմ է: . . . Ի՞նչ հաշուով Մաշթոց իւր հնարած 15 տառերը խառնեց դանիելեանց մէջ փոխանակ անոնց ետեւ յաւելլու: Դժուարին եղաւ ինձ ճշդել այդ կէտը, . . . ոչ ալ Հ. Աճառեան գոհացուցիչ լուծում մը գտաւ»: 6. — Տառերու շնամկները: 7. — Նշանագրաց անուակ: 8. — Գրոց ձևերը: 9. — Ս. Մաշթոցի յօրինած գրերը Վրաց և Աղուանից լեզուներուն համար: Հ. Հացունի կ'ախորժի «խորհիլ՝ թէ հայ գրերն իսկ կապեց այդ գոյգ լեզուաց հետ՝ անոնց պահանջած չափով»: — Պէտք է ըսել սակայն թէ Վրաց և Աղուանից գրերուն հարցը իր լուծումը գտնելու համար տակաւին կը կարօտի ընդարձակ և լուրջ ուսումնասիրութեանց:

Գ. — Նշանագրաց Ձայները. — Երեք կարեւոր սկզբունք. ա) Հինը ճշդել հնով. բ) Մէկ գիր՝ մէկ ձայն. գ) Ամէն գիր հընչելի: 1. — Գրոց գրեւէն առաջ հայացած օտար բառեր: 2. — Դիփնեսիոս Թրակացւոյ քերականութիւնը իրր ապահովագոյն աղբիւր ստուգելու համար յոյն և հայ այբուբեններու առողանութիւնը: 3. — Ձայնաւորաց հնչումը: 4. — Երկրարբատք: 5. — Բաղաձայնք, որոնք «մեր հնչարա-

նական խնդրոյն համար անշուշտ մեծագոյն ուշադրութեան արժանի տարերքն են»: ա) Նուրբ, միջակ, և թաւ տառերու սահմանումը: բ) «Հիներու քերականական սահմանն սքանչելապէս կը զուգընթանար բնախօսականին»: 6. — ա) Այս յօդուածը շատ կարեւոր է: Հոս Հ. Հացունի եւրոպացի և հայ գիտուններու փորձերէն մէջբերութիւններ ընելով և կարգ մը համեմատութիւններ կատարելով կ'եզրակացնէ թէ հայկական նուրբ (Պ. Կ. Տ.) և միջակ (Բ. Գ. Դ.) տառերուն հարադատ հնչումները ոչ թէ Կովկասի Հայոց լեզուին վրայ գտնուածներն են, այլ՝ Այրարատի և Տարօնի: Մեր բ գ դ միջակները երբեմն հաւասար էին լատինական b g d ին, մինչ այսօր հաւասար են եւրոպացւոց p c t ին, վասնզի այս վերջիններուն արտասանութիւնը միջակները նրբացուցած և նրբերը միջակի փոխած է, ինչպէս ըրած են նաև Կովկասահայք: բ) Գ. 1 յօդուածին մէջ Հ. Հացունի խոստացած էր անդրադառնալ Պարսից և Ասորոց լեզուներուն b g d նրբերուն մեր բ գ դ միջակներով փոխանակութեան խնդրին: Արդ՝ երեւոյթները նկատի առնելով կ'ըսէ թէ «Հնչմանց նախկին հաւասարութեան կամ ձայնական հաստատուն կանոնի մը չենք կարող վերագրել զայդ. . . »: գ) Պատմական և զրական որոշ փաստերով կը հաստատէ թէ յոյն ու լատին նշանագրաց ձայները խանգարուած են դարերու ընթացքին: դ) Կ'եզրակացնէ թէ «մեր հնչման կանոնաւորութիւնն իւր անեղծութեան ապացոյցն է»: ե) Կը ճշգէ «թէ Ե՞րբ և ուստի՞ ծագած է Կովկասեանց հակահայ հնչումը»: զ) Կը կրկնէ թէ «միակ հին ու հարադատ հնչումը զոր ունինք, Տարօնին է՝ ուր ծընաւ Մաշթոց, և Այրարատին՝ ուր գործեց»: Եւ ապա կը յարէ. «Ծճմարիտ պարծանք մ'է ուրեմն Հայերուս համար, նախ՝ արեւելեան և արեւմտեան լեզուաց մէջ ունենալ ամենէն հարուստ այբուբենը. . . . Բոլորս անկէն հարուստ այբուբենով, ինչպէս կը խորհուի, ոսկին թողուլ՝ կապարն առնուլ է. . . . Մեր երկրորդ ու մեծագոյն պարծանքը, յոյն-լատին-հայ այբուբենին պատմական աստիճանաւորութիւնը պահելն է ցարդ մեր չրթանց վրայ»: 7. — Դ. և Լ. տառերու հարցը, «հին և անլոյծ մնացած»: ա) Այս հարցի մասին յայտնուած

կարծիքներու ամփոփում: բ) «Այս (դ) գրին կիրարկութիւնը օտար անուանց ու բառից մէջ՝ ընդհանուր էր նախ քան միջին դար»: Ասիկա կը հաստատուի հնագոյն Զեռագիրներու վկայութեամբ: գ) «Նախամետապեան շրջանին հայացած, յոյն, պարսիկ, եւ ասորի բառեր, թէ՛ դ, եւ թէ՛ շ ձայներով՝ վերջինները «թուով շատ սակաւ»: դ) Դ. գրին հնչման գալով «փաստեր ունինք պնդելու՝ թէ կոկորդային էր միշտ: . . . բայց կը կարծեմ աւելի փափուկ քան այժմ, եւ զիւրասահ քան զի, Այդ ձայնը չկար յառաջագոյն միւս գրացի լեզուաց մէջ, եւ յետոյ գոյացաւ: . . . Որով կրնանք պնդել՝ թէ դ ձայնը նախկին դարերուն հայ բարբառին միայն յատուկ էր»: ե) «Հիմա հարց կը ծագի. եթէ հայ լեզուն նախամետապեան շրջանին ունէր դ եւ շ ձայները միանգամայն, ինչո՞ւ օտարաց /ը հնչեց դով, եւ ոչ շով: . . . եւ ապա մէկ լուծում միայն կը գտնեմ. այս՝ թէ հայ լեզուն ի սկզբան չէ ունեցեր շ ձայնը, այլ դ միայն. Յետոյ սկսեր են Հայք տակաւ ընտանեան օտար լեզուաց եւ անոնց /ին, եւ հետզհետէ խառնել դայն իրենց լեզուին եւ յիշեալ փոքրաթիւ օտար բառերու մէջ. այնպէս որ Մաշթոց եկաւ եւ երկու ձայները միանգամայն գտաւ ազգին շրթանց վրայ, եւ իւր գտածին պէս ալ գրեց: Այս է իմ հաստատուն համոզումս»: — Յարգելի հնախօսին այս համոզումը ճշմարտանման չի թուիր մեզի: Հայ լեզուն շ ձայնը կը կարծենք թէ ունեցած է ի բնէ: Մեր այս կարծիքը ապացուցուած կրնանք համարիլ նկատելով որ մեր լեզուին ընտանեկից հնդեւրոպական լեզուներն ունին այդ ձայնը, եւ հայ լեզուին մէջ կայ շ ձայնով սկսող կամ նոյն ձայնը պարունակող հնդեւրոպական հնագոյն բառերու հոյ մը: Ասկէ զատ շ ձայնը շատ տարածուած ձայն մըն է եւ մեզի ծանօթ սեմական եւ մօնկոլական լեզուներն ալ ունին դայն: Ուստի ենթադրել թէ հայ լեզուն ի սկզբան չուներ այդ ձայնը՝ անտեղի է: Պիտի առարկուի որ եթէ հայ լեզուն սկիզբէն ունէր շ ձայնը՝ ինչպէս կարելի է որ օտարներու /ը փոխանակ շով արտասանելու յաճախ վերածած է դի: Այս առարկութեան կրնանք պատասխանել թէ շ նախնական ձայնը հետզհետէ փոխանակ-

ուած է դով: Եւ ծանօթ իրողութիւն մըն է թէ դ ձայնը բին տեղն ալ կը գրաւէ ըստէպէ: Հ. Հացունի ինք տուած է կարգ մը օրինակներ եւ յիշած է նաեւ այն երեւոյթը «որ կը տեսնենք այսօր Գաղիոյ ոստանին մէջ եւ, ուր լ կոկորդայնացած է մասամբ»: Լի լծակից բ ձայնին զատացման այս օրինակներն ալ կը թելադրեն Հ. Հացունիի «խորհելու» թէ գուցէ բ կամ ռ հնչւունն եւ չկար ի սկզբան մեր քով, եւ յետոյ մտեր է: Բայց այս կարծեաց վրայ բարեբաւտաբար չի պնդեր ան, որովհետեւ ակնյայտնի սխալ է: Գաղիոյ ոստանին մէջ բին կոկորդայնացումը կը ցուցնէ որ դ նոր ձայնը կու գայ բ հին ձայնին տեղը գրաւելու: Արդ ինչո՞ւ հայերէնի մէջ եւս չը տեսնել նոյն ընթացքը՝ այլ ըսել թէ «Գուցէ բ կամ ռ հնչւունն եւս չկար ի սկզբան մեր քով, եւ յետոյ մտեր է»: Այդ պարագային պէտք էր Գաղիացուց համար եւս ըսել թէ՝ բ ձայնը ի սկզբան չկար իրենց քով, որ ներկային եւ անցեալին գէմ ծանր մեղանչում է: Եթէ ներուի մեզի՝ բի կոկորդայնացման այս երեւոյթը հանգիստութեամբ պիտի վերադրենք նաեւ անոր լծակից բին եւ պիտի ըսենք թէ շ հնագոյն ձայնը ժամանակի ընթացքին կոկորդայնացած է եւ Ս. Մաշթոց հայ լեզուին մէջ իր օրով գոյութիւն ունեցող այդ երկու ձայներուն համար զատ զատ նշաններ յօրինած է: Լի զատացման այս երեւոյթը թերեւս սխալած չենք ըլլար եթէ վերադրենք մեր ոստանիկ բարբառին, — ինչպէս բի դատացման համանման երեւոյթը յատուկ է առաւելապէս Գաղիոյ ոստանիկ լեզուին, — ասով առանց գծուարութեան կը բացատրուի մէկ կողմէն մետապեան ուղղագրութեան մէջ դի գերիշխող դերը, եւ միւս կողմէն ի վերածելու միջնագարեան հոսանքը: Հետեւաբար «բին գէպ ի վայր այս աճումն ալ կը տանի գմեղ» ոչ թէ օրը գէպ ի վեր նուագման, որով եւ հուսկ ի սպառ անհետացման», այլ գէպի հնագոյն եւ հասարակ ժողովրդային հնչումը: գ) շ եւ ի գրերուն խառն գործածութիւնը եւ ինչ ինչ կանոններ:

Դ. — Հայերեւի շեշտը. — 1. — Իմաստի շեշտը: 2. — Բառին շեշտը: «Շեշտի յուսական գրութիւնը չկար մեր լեզուին մէջ»: 3. — «Հայերեւի մէջ արդարեւ վաղուց կար

չեղար, բայց տարրեր միւս լեզուներէն և իւր յատուկ ոճով: Այսինքն՝ թէ կապուած էր երկուս վանկերու հետ: ... Հայ բառից չեղան ընդհանրապէս կը գտնուի վերջին վանկին վրայ: ... Ոչ վերջին երկայն վանկեր փոքրաթիւ են հայերենի մէջ. և վերջնոյն հետ կը կազմեն չորս տեսակ չեղար, մեր լեզուին բառերը բաժնելով չորս կարգի: ա) չեղտուր, բ) յարաչեղտ, գ) նախաչարաչեղտ, և դ) բազմաչեղտ: 4.— Բազմաթիւ օրինակներով կը ցուցնէ թէ հայերէն բառերու չեղար չարունակ կը վազէ գէպի վերջին վանկը. և կը թուէ չարք մը բառեր որոնք սխալ կը չեղտուին ընդհանրապէս:

Ե.— Կիսայրուքիւն.— 1.— Խնդրին պատմական: 2.— Հին ձեռագիրներու մէջ կէտերու գործածութիւնը: 3.— Ներկայիս մեր գործածած կէտերը: Տողադարձի կանոններ:

Երրորդ գլուխը կը ներկայացնէ ուղղագրութեան պատկերը (էջ 157-232): Այս պատկերին մէջ, որ դասաւորուած է այբուբենի կարգով, կը ցուցուի չափաւոր օրինակներով թէ մեր տառերէն իւրաքանչիւրը ինչ գրեր կ'ընդունի իրմէ առաջ: Այս պատկերէն հանուած օրէնքներով ոչ միայն կը ճշգրտի կրկնակ ձեւերով գրուած հայ բառերէն շատերուն ուղղագրութիւնը, այլ նաեւ՝ թէ նոր թարգմանուող օտար անուններու մէջ ինչպիսի գուգադրութիւններ հակառակ են հայերենի ոգւոյն և պէտք է որ կիրարկուին:

Չորրորդ գլուխը կը զբաղի զուգորդութեանց կազմախօսութեամբ. կը բաժնուի երկու մասերու, որոնք եւս իրենց կարգին կը ստորաբաժնուին մի քանի յօդուածներու:

Ա.— Դրախտութեան ցեղի կապեր.— 1-3.— Չայնաւոր և բաղաձայն տառերու յարումներն իրարու հետ: 4.— Նախընթաց յօդուածներու մէջ նկարագրուած գուգադրութեանց խմբաւորումները: 5.— Համեմատութիւն յունարենի և լատիններենի գուգակցութեանց հետ:

Բ.— Հնչարանութիւն.— 1-3.— Հետաքրքրական երեւոյթներ ձայնաւորաց ու բաղաձայնից մէջ, արդիւնք հայկական առողանութեան: «Չայններու և գուգադրութեանց այդչափ զանազանութիւն և ներու-

թիւն մարմնաւորել ու կապել նշանադրաց հետ՝ արդարեւ տաժանելի դորձ էր, և ըստեղծողին պարծանքը պիտի մնայ պատմութեան մէջ: Իսկ ժառանգորդաց հպարտութիւնը պիտի լինի՝ ունենալ անոր ճշգրիտ ծանօթութիւնը, և հսկել անոր պահպանութեան, առանց յապաւելու անոր տառերէն՝ ոչ ձայնաւոր մը, և ոչ բաղաձայն մը»:

Հինգերորդ գլուխը կը խօսի փոխադրութեան զրուցութեան, այսինքն տառադարձութեան մասին. կը բաժնուի 10 յօդուածներու՝ որոնց վերջիններն ունին բաղմաթիւ ստորաբաժանումներ: 1.— Պատմական համառօտ տեսութիւն մը: 2.— Անոր չուրջ պայքարներ անցեալ դարուն: 3.— Կարգ մը օրինակներով հաստատելէ յետոյ թէ յունական տառերէն ոմանց հնչումներն աղաւաղուած էին արդէն Մալթոյի օրով, հեղինակը կ'եզրակացնէ որ թարգմանիչք «յունականաց գրէրը թարգմանցին, ոչ ձայները, ինչպէս մեք ալ ստիպուած ենք ընել՝ հետեւելով փոխադրութեան կանոնին»: 4.— Մալթոյի նըպատակը՝ յունական տառերը նիւթապէս թարգմանելու մէջ: 5.— Դրերու ձեւերը կարեւոր են քան ձայները, որովհետեւ ժամանակի ընթացքին գրերու ձայները փոխուած են, կամ բազմացած: «Ոստեն բարբառն անդադար կը յեղաշրջի. գրաւորն ընդ հակառակն եւ որոշապէս պահպանողական է»: 6.— «Ողջմտութիւնը կը ստիպէ՝ որ մեք ևս հետեւինք այսօր Մեսրոպայ օրինակին և սահմանին. որովհետեւ անոր ժամանակի պայմանք մի և նոյն էին՝ ըսինք՝ մերոց հետ, և փոխադրութեան պահանջն ալ նոյն: ... Անտեղի է խտրութիւն գնել հին ու նոր անուանց թարգմանութեան մէջ»: 7.— Այս զրուցեան զանցառութիւնն աղբիւր է ծանր անպատեհութեանց. ա) Արեւելեան և արեւմտեան հայոց մէջ նոյն անունը ուղղագրական տարրեր ձեւեր պիտի ստանայ: բ) Չայններու հետ գիրն ալ պիտի բազմապատկուի: գ) Մէկ անունը ծնունդ պիտի տայ բաղմաթիւ օտարոտի ձեւերու. զոր օր. Georges = Դէորգ, պիտի ըլլայ, Կէո'ուկ, Զիո'ուկ, Զորջ, Զոռճ, Ժոռժ, Եոռկի, Էյն: դ) Եւրոպական լեզուներու կարգ մը բաղմաձայն տառերն ըստ հնչման թարգմանելով պիտի

խանդարութիւննազիրը: Ե) Ամէն անուն ըստ իր բնիկ հնչման հայաօնելու համար պէտք է ուսանիլ բոլոր լեզուները, և գաւառական բարբառներն ալ:— Փոխադրական գրութիւնն ալ անկարող պիտի ըլլայ միօրինակութիւն ստեղծելու որքան ատեն որ եւրոպական լեզուներու մէջ ևս կը պակսի ատիկա շատ մը հին ու նոր ազգաց անուններուն վերաբերմամբ: Չ) Ստիպուած պիտի ըլլանք ստրկաբար կառչիլ անունի մը օտար ձայնին՝ անտեսելով անոր հայացած հնչումը: Կ) Հակասութիւն մը ստեղծած ենք եւրոպական և հայ բանասիրութեանց մէջ, ինչ որ գատապարտելի է: Բ) Զուր ջանք է ուզել ճշգրիտ ներկայացնել օտար անուանց ձայները: Ը.— Միւսրոպեան գրութեան հետեւած ուղին անուանց թարգմանութեան մէջ: Գ) Դի փոխադրութիւնը: Բ) Գ ու Զ գրերու թարգմանութիւնը: Գ) Կրկնակ տառերէն մէկուն զեղչուելը կամ թաւանալը: Դ) Անկցորդ ձայնաւորաց միջև յ, շ, կամ ղ գրերուն յաւելումը: Ե) Կարգ մը անուններու մէջ գրի յապաւումներ: Զ) Բազմաթիւ յատուկ և հասարակ անուններու յունական յանգերուն յապաւումը: Է) Զայ առողանութեան և ուղղագրութեան պահանջմամբ կատարուած կարգ մը փոփոխութիւններ: Ը) Յունարենի մէջ գործածուած պարսկական անուններու թարգմանութիւնը: Թ) Զայնաւորներու թարգմանութիւնը՝ ընդհանրապէս ըստ տառին: Ժ) Երկրաբառներու թարգմանութիւնը՝ ըստ ձայնին: Ի) Կարգ մը յատուկ անուանց ինչպէս նաև մակդիրներու թարգմանութիւնը՝ ըստ իմաստին: Լ) Մականուններու հայացումը: Գ.— Պարսիկ, Ասորի, և Արաբ բառերու և անուններու փոխադրութիւնը՝ գործադրուած առանց խտրութեան: Ժ.— Ի՛նչպէս պէտք է փոխադրել այժմ: Կ) Լատինական բոլոր պարզ ու բաղադրեալ բաղաձայններ փոխուելու են միշտ իրենց համազօր հայ տառերուն: Բ) Եւրոպական նորակերտ զուգորդութեանց ձայններ պէտք է թարգմանել: Գ) Եւրոպական ձայնաւորներն ու երկրաբառները թարգմանել ըստ տառին կամ հնչման: Դ) Յապաւել եւրոպական անուանց այն յանգերը որոնք արմատական չեն: Այս չորս հիմանց վրայ թարգմանութեան քանի մ'օրինակներ: Ե)

Նոր լեզուաց մէջ թեթեւակի շեղումներով գրուող հին անունները գրել ըստ հնոյն: Դ) Եւրոպական արդի լեզուաց մէջ զանազան հնչումներով գրուող հին անունները հայացնել մեզի ընտանի ձեւով կամ լատինականին հիման վրայ: Ե) Թարգմանել մականունները և հայացնել յատուկ նշանակութիւն ունեցող մակդիրներն ու անունները: Բ) Արեւելեան անուններու թարգմանութիւնն ալ լուազոյն է կատարել ըստ փոխադրութեան կանոնին: Այս բոլորէն վերջ չ. Հացունի կը կնքէ հետեւեալ ուղիղ եզրակացութեամբ. «Թարգմանել կամ հայացնել ըսելով՝ Կ'իմանանք օտար լեզուաց տարրերուն վերածումն հայկականաց: Ամբողջ լեզուն մեր տոհմային շրջելու ժամանակ՝ տրամաբանական է նոյնպէս վարուիլ, ոչ լոկ գրով, այլ և ձեւով կամ իմաստով (ուր կայ վերջինս), յատուկ անուանց հետ ալ»:

Վեցերորդ գլուխին մէջ Հ. Հացունի կ'ամփոփէ իր տեսութիւնները աշխարհաբարի ներդաշնակման վերաբերմամբ: Սա ալ կը բաժնուի 6 յօդուածներու՝ որոնց վերջին երկուքն ունին բազմաթիւ ստորաբաժանումներ: 1. — Հեղինակը շեշտելէ վերջ ներդաշնակութեան կարեւորութիւնը կը թուէ այն չորս կերպերը՝ որոնց շնորհիւ կրնայ ստացուիլ այն. այսինքն «ընտրութեամբ բառերու և բացատրութեանց, հոլովմանց զանազանութեամբ, տառերու կանոնական փոխանակութեամբ, և նոյններուն ախորժալուր դասաւորութեամբ»:

2. — Օտարաբանութիւններ որոնք մտած են աշխարհաբարի մէջ թրքերենէ, զաղերենէ, ևայլն, ինչպէս նաև հայ բառերու սխալ գործածութիւններ, և ռամիկ ձեւեր. ասոնք կը խանդարեն հայ լեզուն, ուստի պէտք է զգուշանալ ասոնցմէ, և ընդունիլ զբարբառն և կիրարկել մակբայներ և նախադրութիւններ «որոնք շնորհ ու կորով կու տան լեզուին»:

3. — Երկրորդ սրբագրելի թերութիւնն է «հոլովմանց միասնաւորութիւնը, որ տաղտկալի կը դարձնէ նախադասութիւնն ու լեզուն միտնգամայն»:

4. Հացունի կ'առաջարկէ կիրարկել աշխարհաբարի մէջ զոնազան զբարբառ հոլովներ, որոնք աւելի կարճ ըլլալու առաւելութիւնն ալ ունին: — Կ'ընդունինք որ աշխարհաբարը միշտ պէտք է օգտուի ձօխ

ու գմայլելի գրարարէն, սակայն առանց
չափադանցութեան, որպէսզի գրական աշ-
խարհաբարը խառնածին բարբոթի մը
տպաւորութիւնը չթողու: 2. Հացունիի
կիրարկած և առաջարկած գրաբար ձեերէն
մեծ մասը կրնան զործածուիլ աշխարհա-
բարի մէջ առանց այս վերջինին նկարա-
գիրը եղծելու: 4. — «Հայերենի ներդաշ-
նակութեան համար՝ հոլովմանց զանազա-
նութեանց չափ և անոր հետ կարեւոր է
նաև նայնաւորաց անկոտորունը կամ փոխա-
նկարքինը՝ հոլովման կամ անանցման առ-
թիւ»։ Գրաբարին յատուկ եղող այս երե-
ւոյթը աշխարհաբարին ալ կը պատկանի
առաւելապէս: Այս վերջինը կը սղէ նոյն-
իսկ ա և ո գրերը, որոնք գրաբարի մէջ
անտեղի են: 2. Հացունի իրաւունք ունի
ըսելու թէ «Աշխարհաբարի նախանձն աշ-
խարհաբարէն ալ հեռացուց իւր պաշտ-
պանները»: Որովհետեւ հակադրաբարեան
կիրքը չեղեց յաճախ անոնց դատողու-
թիւնը: Յարգելի հեղինակը անտրամաբան
և անտեղի կը գտնէ չղթաս, ծառադ,
վիան, ևայն ձևերը, աշխարհաբարի մէջ,
փոխանակ չղթայս, ծառայդ, վկայն, և
այն ձևերուն, ինչպէս ունի գրաբարը:
Ըստ մեզի յ առաին յապաւումը ներկայ
պարագային՝ ճիշդ է. որովհետեւ գրաբարի
մէջ յիշեալ տառը կը հնչուի իսկ աշխար-
հաբարի մէջ ձայն չունի: 5. — «Ներդաշ-
նակութեան գլխաւոր խանգարիչներէն են
նաև նշանագրաց անարուեստ հանդիպումն ի-
րարու»: ա) Ա յօդակապի զործածութիւնը
ձայնաւորով սկսող բառերու բարդման ա-
տեն: բ) իու և ին անհարազատ ու աղեղ
ձևերը: գ) իի «ծիծաղակերպ ու ծիծաղելի
սեռականը», որ սակայն թրքահայոց մէջ
չատ ընդհանրացած ըլլալով մեզի կը թուի
թէ դիւրին պիտի չըլլայ իսկոյն մէկ զի
դնել զայն: դ) ը գրին անճաշակ զործա-
ծութիւնը ձայնաւորով սկսող բառերու առ-
ջև: ե) չ ժխտականին սխալ զործածու-
թիւնը բաղաձայնից ու ձայնաւորաց առ-
ջև: 2. Հացունի կ'ըսէ թէ պէտք է գրենք
«չի՛ ազատիր, չի՛ ընդունիր», հակառակ
2. Ղազկիկեանի, որ «չի՛մանար, չ'ըլլար»
ձևերը ճիշդ կը համարէր: Այս վերջինները
կը մերժէ 2. Հացունի, որովհետեւ «մեր
չեղտի կազմէն ու պահանջէն» հետի են
ատենք: գ) և և ու չաղկապներու զոր-

ծածութիւնը: 6. — «Իմ դիտողութեանց
ու սրբագրութեանց նպատակն է, ինչպէս
տեսնուեցաւ, իր նախկին բարեկարգու-
թեան անցած տեսնել հայերէնը, որ թուր-
քերենի ազդեցութեան ներքև հնչարանա-
կան բարեղոն մը դարձած է»: ա) Այստեան
ոչ թէ կ'արգարացնէ այլ կը դատապարտէ
աշխարհաբարի խաթարումները: բ) Հեղի-
նակը կը բացատրէ ժողովուրդի ուսմիկ և
ուսեալ դասերուն ունեցած դերը լեզուի
մշակման և զարգացման մէջ: Ըստ իր տե-
սութեան՝ ժողովրդեան իրաւունքը լեզուի
վրայ սխալ մեկնուած է: գ) Աշխարհա-
բարն ի հնունդ զատ բարբառ մը չէր:
դ) Մեր արդի լեզուն կրնայ նորոգուիլ:
«Կայ ճշմարտութիւն մը՝ զոր ամէն մտա-
վարժ Հայ ճանաչելու է. մեր ազգայնական
պահպանութիւնը կախում ունի մեր լեզուէն»:
Դարձեալ. «լեզուն միակ զործին է ազ-
գապահութեան» (371): — Առանց ուրա-
նալու և նսեմացնել ուղելու լեզուին յոյժ
կարեւոր դերը ազգապահութեան մէջ,
պարտք կը զգանք ըսելու սովայն թէ լե-
զուն միակ զործին չէ, և լեզուէն աւելի
էական ազգակ մըն է մեզի համար ազգային
եկեղեցին. այս է մեր պատմութեան դասը:
Մայրենի եկեղեցիէն հեռանալով որթո-
ղոքս, կաթոլիկ, իսլամ, ևայն դարձող
Հայեր կորան իսպառ ազգին համար, մինչ-
դեռ մայրենի եկեղեցիէն չբաժնուող քրտա-
խօս, արաբախօս, թրքախօս, ևայն Հայեր
միշտ կարեւոր մէկ մասը կազմեցին ազգա-
յին զանգուածին և կը կազմեն այսօր ալ:

Դրքիս բովանդակութեան այս մանրա-
մասն ներկայացումէն յետոյ այլևս կար-
ծեմ աւելորդ է գովեստներ հիւսել ըսելով
թէ որչափ արժէքաւոր է այն, իրրեւ ա-
ռարկայական ուսումնասիրութիւն՝ ար-
դիւնք երկարատեւ և խորամուխ հետազո-
տութեանց: Պարտք կը համարինք սովայն
ջերմօրէն յանձնարարել զայն բոլոր անոնց
որ կը սիրեն մեր պերճ լեզուն և կը զբաղին
անոր ուսմամբ կամ ուսուցմամբ:

Ն. Վ. Պ.

